

---

---

«ՄԱՍՅԱՑ ԱՂԱՎՆԻ» ԱՄՍԱԳԻՐԸ ԻՏԱԼԻԱՅԻ  
ՄԻԱՎՈՐՄԱՆ ՄԱՍԻՆ  
(1860–1865 թթ.)\*

ՖԵԼԻՔՍ ՄՈՎՍԻՍՅԱՆ

Բանալի բառեր՝ «Մասյաց աղավնի», Գ. Այվազովսկի, Իտալիա, անկախություն, պատերազմ, Ջ. Գարիբալդի, Կ. Կավուր, Վիկտոր Էմմանուել II, Պիեմոնտ, թագավորություն, Վենետիկ, Հռոմ, միավորում:

Նախաբան

Ապենինյան թերակղզու իտալական պետությունների՝ քաղաքական մասնատվածության վերացման և միասնական Իտալական թագավորության կազմավորման համար XIX դարում ծավալված ազգային շարժումն ու ազատագրական պայքարը լայն արձագանք են գտել ժամանակի հայ հասարակական մտքում և պարբերական մամուլում: Եվրոպական քաղաքական կյանքի այդ կարևորագույն իրադարձություններին իրենց ուսումնասիրություններում ու հրապարակումներում անդրադարձել են մասնավորապես Վենետիկի Միխթարյան միաբանության անդամներ Ղուկաս վարդապետ Ինճիճյանը, Ղևոնդ վարդապետ Հովնանյանը, Պողոս վարդապետ Հովնանյանը, Ամբրոսիոս վարդապետ Գալֆայանը, Գրիգոր վարդապետ Գովրիկյանը, Գաբրիել վարդապետ Այվազովսկին և ուրիշները: Ազգային միավորման և ազատության համար իտալացիների պայքարը, հատկապես 1840–1860-ական թվականների անկախության համար մղված պատերազմները, լայնորեն լուսարանվել է հայ պարբերական մամուլում: Այդ պարբերականների հրապարակումներից հետևում է, որ դրանք, անկախ իրենց գաղափարական ուղղվածությունից, մեծ հետաքրքրություն են դրսևորել իտալական ազգային, ազատագրական պայքարի նկատմամբ: Այս իմաստով առանձնանում է հատկապես արևմտահայ մամուլը, որը 1850–1860-ական թվականներին արևմտահայության ազատագրության հույսերը մասամբ կապում էր եվրոպական ազգային-ազատագրական շարժումների հաղթանակի հետ: Իտալական ազատագրական պայքարը որոշակի արձագանք է գտել նաև ռուսահայ պարբերական մամուլում՝ հատկապես Թեոդոսիայում հրատարակվող «Մասյաց աղավնի» ամսագրում:

Հայ պարբերական մամուլի պատմության մեջ այս ամսագիրն իր ուրույն տեղն ունի: Պարբերականի հիմնադիրն ու տնօրեն դեկավարը հայ ազգային-պահպանողական հոսանքի

---

\* Ներկայացվել է 30. VII. 2020 թ., գրախոսվել է 09. X. 2020 թ., ընդունվել է տպագրության 16. X. 2020 թ.:

երևելի դեմքերից Գաբրիել վարդապետ Այվազովսկին (1812–1880) էր: Նա 1855–1858 թթ. ամսագիրը հրատարակում էր Փարիզում, իսկ 1860–1865 թվականներին՝ Թեոդոսիայում: «Մասյաց աղավնու» գաղափարական ուղղվածությունը, լույս տեսած հրապարակումների բովանդակությունը տպագրության առաջին փուլում մեզանում ընդհանուր գծերով ուսումնասիրված է՝ ինչը չի կարելի ասել 1860-ական թվականների մասին, որը հիմնարար ուսումնասիրության կարիք ունի: Ի թիվս բազմաթիվ հարցեր՝ բացահայտված չէ, մասնավորապես, ամսագրի դիրքորոշումը XIX դարի երկրորդ կեսի իտալական ազգային-ազատագրական պայքարի վերաբերյալ:

Իտալիայի միավորման համար պայքարը «Մասյաց աղավնու» գնահատմամբ

Իտալական ազատագրական պայքարի վերաբերյալ «Մասյաց աղավնու» քաղաքական հրապարակումները «ցույց են տալիս, որ Այվազովսկին չի դավաճանել իր հիմնական հայեցողյանը»<sup>2</sup>: Նա հավատարիմ մնաց իր համոզմունքներին և անթաքույց արտահայտեց համակրանքն ազատության ու անկախության համար պայքարի ելած իտալացիների նկատմամբ: Բնչպես «Բազմավեպ»-ում տպագրած հոդվածում, այնպես էլ «Մասյաց աղավնու» հրապարակումներում նա իտալացիների ազատագրական պայքարի հիմնական պատճառը իրավացիորեն համարում է Ավստրիական միապետության կողմից նրանց նկատմամբ մշտապես իրականացվող քաղաքական և տնտեսական բռնությունները, ճնշումն ու շահագործումը<sup>3</sup>: Գ. Այվազովսկու համոզմամբ՝ հատկապես Լոմբարդո-Վենետիկյան նահանգում Ավստրիայի «բռնած կառավարության կերպը, Իտալիոյ միացեալ տերութեանց վերայ ըրած պահանջմունքները»<sup>4</sup> իտալացիներին ստիպեցին անկախության համար պատերազմ սկսել:

Գ. Այվազովսկին իրավացի էր. ավստրիական կայսրության ոչ մի երկրամաս այնքան տնտեսապես չէր շահագործվում, որքան Լոմբարդիան և Վենետիկը: Ավստրիական գանձարանի մեկ քառորդն ապահովում էր Լոմբարդո-Վենետիկյան նահանգը, թեպետ դրա բնակչությունը կազմում էր կայսրության բնակչության մեկ յոթերորդը: Դրամական գանձումները տարեցտարի անշեղորեն ավելանում էին՝ չնայած ավստրիական իշխանություններն ամեն կերպ խոչընդոտում էին նահանգի տնտեսության և արդյունաբերության զարգացմանը: Միայն Լոմբարդիան 1846 թ. ավստրիական գանձարանին վճարեց 59 մլն լիվր,

<sup>1</sup> Տե՛ս Ա. Կարինյան. Ակնարկներ հայ պարբերական մամուլի պատմության, հ. 1, Երևան, 1960, էջ 378–430:

<sup>2</sup> Նույն տեղում, էջ 378:

<sup>3</sup> Տե՛ս История Италии, т. 2. Под ред. К. Ф. Маззиано, М., 1970, с. 152, 163–164; История XIX века, т. 5. Под ред. Лависса и Рамбо, М., 1938, с. 257–258.

<sup>4</sup> «Մասյաց աղավնի» (Թեոդոսիա), 1860, հունվար, թիվ Ա, էջ 18:

որը կազմում էր նահանգի ֆինանսական եկամուտների 75 տոկոսը<sup>5</sup>։ Լոմբարդիան միայն ֆինանսապես չէր կողոպտվում. նահանգում մշտապես գտնվում էր ավստրիական կայսզոր, որի զինվորականները ոստիկանության հետ անասելի բռնություններ էին կիրառում իտալացիների նկատմամբ։ Ավստրիական Շպիլբերգ ամրոցում հազարավոր իտալացի քաղաքատարկյալներ էին տառապում։ Լոմբարդացիներին Ավստրիայի կայսր Ֆրանց I-ը ցինիկորեն հայտարարում էր. «Նվաճման իրավունքով դուք պատկանում եք ինձ և պիտի մոռանաք, որ լոմբարդացի եք»<sup>6</sup>։

Իտալական ազատագրական պայքարի ընթացքին Գ. Այվագուվսկին պարբերաբար անդրադառնում է ամսագրի՝ «Տեսություն արտաքին քաղաքական և անցից» խորագրի հրապարակումներում։ Նա, վերլուծելով 1859 թ. Եվրոպայում ստեղծված քաղաքական վիճակը, գրում է. «Իտալական խնդիրը այս միջոցիս երոպական քաղաքականության բոլոր ուրիշ խնդիրները գրեթե մոռացուց»<sup>7</sup>։

Իտալական խնդրին քաջատեղյակ՝ Վենետիկի ազատության համար պայքարի անմիջական ականատես Գ. Այվագուվսկին ամսագրի հայ ընթերցողներին հայտնում է, որ իտալացիների զենք վերցնելու և պատերազմ սկսելու խնդրին ինքնին նոր չէ։ Իտալացիներն իրենց «ատելությունը Աւստրիոյ դէմ» ցույց են տվել մինչ 1848 թ. պատերազմը և «քանի մը անգամ անկէ առաջ»։ Ամեն անգամ նրանք պարտություն են կրել, որի հետևանքով «խեղճ Իտալիան ծայրէի ծայր տակն ու վրայ եղած է»<sup>8</sup>։

Գ. Այվագուվսկին իտալական ազատագրական պայքարի լավագույն զիտակ էր։ Նա «մինչ 1848 թ. պատերազմը» ասելով՝ նկատի ուներ ավստրիական տիրապետության դեմ 1815–1820 թթ. կարբոնարների գաղտնի ընկերությունների ծավալած շարժումը, 1820–1821 թթ. նրանց զինված պայքարը Նեապոլում ու Պիեմոնտում, 1831 թ. քաղաքական պայքարը Կենտրոնական Իտալիայում, 1833–1834 թթ. Ջուզեպպե Մացինիի և 1844 թ. Բանդիերա եղբայրների գլխավորած ապստամբությունները, որոնք անհաջող վախճան ունեցան<sup>9</sup>։ Գ. Այվագուվսկին այնուհետև փաստում է, որ 1848 թ. Ավստրիական կայսրության դեմ մղած ազատագրական պատերազմում պարտություն կրած իտալական պետությունների թվում միայն Սարդինական (Պիեմոնտի) թագավորությունն ազատ մնաց Ավստրիայի ազդեցությունից։ Այդ ժամանակից սկսած՝ Սարդինական թագավորությունը «Ավստրիայի դեմ միշտ թշնամություն կը ցուցնէր և պատերազմի կ'պատրաստուէր։ Ասով Սարտենիան գրեթե

<sup>5</sup> История Италии, с. 140; Д ж. К а н д е л о р о. История современной Италии, т. 5. М., 1971, с. 21–60.

<sup>6</sup> История международного рабочего и национально-освободительного движения. М., 1962, с. 79; А. Л у р ь е. Гарибальди. М., 1957, с. 20.

<sup>7</sup> «Մասյաց աղավնի», 1860, հունվար, թիվ Ա, էջ 16։

<sup>8</sup> Նույն տեղում, էջ 18։

<sup>9</sup> История Италии, с. 86–152.

բոլոր իտալացի ազգասիրաց սիրտը գրավեց»<sup>10</sup>:

«Մասյաց աղավնու» խմբագիրը քաջատեղյակ էր, որ իտալական խնդիրը 1848 թ. ազատագրական պայքարից հետո կրկին եվրոպական առաջատար երկրների ուշադրության առարկա դարձավ Ղրիմի (Արևելյան) պատերազմի ավարտից հետո: 1856 թ. Փարիզում կայացած եվրոպական երկրների զազաթնածողովում Պիեմոնտի վարչապետ կոմս Կամիլլո Կավուրը նիստերից մեկում պատվիրակությունների ղեկավարներին ներկայացրեց իտալական պետություններում տիրող հեղափոխական վիճակը, որը փտանգավոր էր համարում Եվրոպայի համար: Նա առաջարկեց Պիեմոնտի թագավորությանը միացնել Պարմայի և Մոդենայի դքսությունները՝ որպես փոխհատուցում դաշնակիցների հետ Ղրիմի (Արևելյան) պատերազմին մասնակցելու համար, բայց աջակցություն չստացավ<sup>11</sup>:

Այս մասին քաջատեղյակ «Մասյաց աղավնին» համառոտ ներկայացնելով իտալական հարցի նախապատմությանը՝ այն որոշակիորեն կապում է 1856 թ. Փարիզի զազաթնածողովում կայացած քննարկումների հետ: Ամսագիրը նշում է, որ իտալական հարցի քննարկման ժամանակ եվրոպական պետությունների ներկայացուցիչները մտավախություն էին հայտնել, որ Բոսնիայի «անհանդարտության պատճառով Եվրոպայի հանգստությունը նորէն վրդովի»<sup>12</sup>:

Ըստ ամսագրի՝ եվրոպական երկրները, չնայած ջանքեր գործադրեցին քաղաքական հավասարակշռություն պահպանելու ուղղությամբ, այնուամենայնիվ նոր պատերազմից խուսափել չկարողացան: «Մասյաց աղավնին» բավական հավաստի ներկայացնում է Ավստրիայի դեմ ֆրանս-իտալական դաշինքի պատերազմ սկսելու նախապատմությունը<sup>13</sup> և նշում, որ եվրոպական պետություններն այդ հարցում տարբեր դիրքորոշում ունեին: 1859 թ. հունվար-փետրվարին, երբ կողմերը պատերազմական նախապատրաստություններ էին տեսնում, Անգլիան փորձում էր դիվանագիտական ճանապարհով խնդիրը կարգավորել: Ռուսաստանն առաջարկում էր իտալական հարցով եվրոպական հինգ երկրների վեհաժողով հրավիրել և այնտեղ քննարկել «նոր ծագած խնդիրները»<sup>14</sup>: Բացի Ավստրիայից՝ մնացած չորս պետություններն այդ առաջարկությունն ընդունեցին և որոշեցին ապրիլի 30-ին վեհաժողով անցկացնել: Չորս երկրները Պիեմոնտին և Ավստրիային առաջարկեցին իրենց զորքերը սահմանից հետ քաշել ու զինաթափվել: Պիեմոնտն ապրիլի 20-ին ընդունեց այս պայմանը, իսկ Ավստրիան Պիեմոնտից պահանջեց երեք օրում զինաթափվել: Վերջինս պատասխանեց, որ չորս պետությունների պահանջով արդեն զինաթափվել է և նոր բան չունի անելու: Դրանից

<sup>10</sup> «Մասյաց աղավնի», 1860, հունվար, թիվ Ա, էջ 18:

<sup>11</sup> Sté u А. Дебидур. Дипломатическая история Европы 1815–1870, т. 2. Ростов-на-Дону, 1995, с. 132–134; Дж. Канделоро. Նշվ. աշխ., էջ 208, Д. Берти. Россия и итальянские государства в период Рисорджименто. Пер. с ит. М., 1959, с. 560–571; История XIX века, с. 264–265.

<sup>12</sup> «Մասյաց աղավնի», 1860, հունվար, թիվ Ա, էջ 16:

<sup>13</sup> Sté u նաև А. Дебидур. Նշվ. աշխ., էջ 162–163:

<sup>14</sup> «Մասյաց աղավնի», 1860, հունվար, թիվ Ա, էջ 16:

վիրավորված՝ Ավստրիան իր զորքերը շարժեց դեպի Պիեմոնտ, որոնք ապրիլի 26-ին անցան սահմանը։ Նույն օրը Ֆրանսիան 20 հազար զորք մտցրեց Ջենովա<sup>15</sup>։

Ֆրանսիան և Պիեմոնտը հասան իրենց նպատակին, որ պատերազմն առաջինը սկսի Ավստրիան։ Բանն այն է, որ Գերմանական միության Մահմանադրությունն Ավստրիային իրավունք էր տալիս միությունից ռազմական օգնություն ստանալ, եթե պաշտպանողական պատերազմ մղելիս լիներ։ Եթե Ավստրիան անգամ ձևականորեն հանդես գար որպես հարձակվող կողմ, ապա զրկվում էր միության օգնությունից<sup>16</sup>։ «Մասյաց աղավնին» եվրոպական մամուլից տեղեկացված էր, որ Անգլիայի վարչապետ լորդ Դերբին Ավստրիային զգուշացրել է, որ պատերազմի դեպքում Անգլիան պահպանելու է չեզոքություն։ Պրուսիան ապրիլի 10 (22)-ին գերմանական պետություններին հղած շրջաբերականում «պարսավել» է Ավստրիային պատերազմ սկսելու համար և դրա հետևանքների ամբողջ պատասխանատվությունը «իր վրայեն մեկդի կձգեր»։ Ըստ ամսագրի՝ այսպես է սկսվել ավստրո-իտալական պատերազմը, որը «օր է օր սաստկանալու վրայ է»<sup>17</sup>։

Հավաստի ներկայացնելով պատերազմի սկիզբը՝ «Մասյաց աղավնին» իրատեսորեն վերլուծում է նաև պատերազմի մեջ ներքաշված պետությունների հետապնդած նպատակը։ Ամսագրի համոզմամբ՝ Պիեմոնտի թագավորությունը հոժարությամբ մտել է պատերազմի մեջ, որը ցանկալի է բոլոր իտալացիներին։ Տարակույս չկա, գրում է «Մասյաց աղավնին», որ Պիեմոնտի թագավորության արտաքին քաղաքականության հիմքում ընկած է «ազատասիրական հոգին, որով Բոսպորոսի ազատությանը արտանց կփափագի»։ Ճիշտ ընկալելով իտալացիների պայքարի ազատագրական բնույթը՝ ամսագիրը միաժամանակ բացահայտում է Պիեմոնտի վերջնական նպատակը։ Նրա կարծիքով՝ Պիեմոնտը ձգտում է «օտարազգի լուծեն ազատվեն Բոսպորոսի հյուսիսային նահանգները ու իրեն տերութեան հետ միանան և այնպես Եվրոպայի առաջնակարգ տերութիւններուն կարգը անցնի ...»<sup>18</sup>։

«Մասյաց աղավնին» նույնքան իրատեսորեն ներկայացնում է Ֆրանսիայի՝ պատերազմի մեջ մտնելու գլխավոր պատճառը, որը համարում է «Նախդրեմեան քաղաքականութեան ավանդութիւնները»<sup>19</sup>։ Գ. Այվազովսկին դա բացատրում է նրանով, որ Ֆրանսիայի կայսր Նապոլեոն III-ի վարած քաղաքականության պայմաններում պատերազմը և պատերազմական փառքը ցանկացած բանից «ավելի հարմար են գաղղիացվոց միտքը զբաղեցնելու»։ Նա ճիշտ է նկատում, որ Ղրիմի պատերազմից հետո Ֆրանսիայի ներքին քաղաքականությունում փոփոխություններ տեղի ունեցան<sup>20</sup>։ Ֆրանսիացիների «միտքը ներքին քաղաքական խնդիրներու զբաղած էր, հարկ էր այն անախորժ խնդիրներէն անոնց

<sup>15</sup> Նույն տեղում, էջ 17։

<sup>16</sup> *St u* История Италии, с. 220; История дипломатии. Сост. А. Лактионов. М., 2009, с. 520.

<sup>17</sup> «Մասյաց աղավնի», 1860, հունվար, թիվ Ա, էջ 17։

<sup>18</sup> Նույն տեղում, էջ 18։

<sup>19</sup> Նույն տեղում։

<sup>20</sup> *St u* նաև История Франции, т. 2. Отв. ред. А. 3. Манфред, М., 1973, с. 348–350.

միտքը դարձնել, որ Նափոլեոնի կառավարության կերպին համեմատ չէին»<sup>21</sup>։ Այդ նպատակով Նապոլեոն III-ը, ամսագրի համոզմամբ, «շատ ճարտարությամբ իր օգտին գործածեց» իտալական խնդիրը և Սարդինական թագավորության հետ դաշինք կնքեց Ավստրիայի դեմ պատերազմելու համար։ «Մայաց աղավնին» նկատի ունի 1858 թ. հուլիսի 20-ին ֆրանսիական Պոմբյեր առողջարանում Նապոլեոն III-ի և Պիեմոնտի կառավարության ղեկավար կոմս Կամիլյո Կավուրի կնքած գաղտնի պայմանագիրը։ Դրանով Ֆրանսիան պարտավորվում էր Պիեմոնտի հետ դաշնակցած պատերազմ սկսել Ավստրիայի դեմ, ազատագրել Լոմբարդիան և Վենետիկը ու դրանք հանձնել Պիեմոնտի թագավորությանը։ Իր հերթին Պիեմոնտը պետք է Ֆրանսիային զիջեր երկու գավառ՝ Մալոյան և Նիցցայի դքսությունը<sup>22</sup>։ «Մայաց աղավնու» խմբագիր Գ. Այվազովսկին հասկանում էր, որ Սարդինական թագավորությունը միայնակ ի վիճակի չէր պատերազմել Ավստրիայի դեմ և Ֆրանսիայի օգնության կարիքն ուներ։ Նա հստակ բացահայտում է նաև Նապոլեոն III-ի հետապնդած նպատակը, ով ձգտում էր Ավստրիային դուրս մղել Ալպենյան թերակղզուց ու սատարել իտալական պետությունների միավորմանը Ֆրանսիայի հովանու ներքո<sup>23</sup>։

Գ. Այվազովսկու իրատեսական գնահատականով<sup>24</sup> Ֆրանսիայի կայսրը օգնություն ցույց տալով փոքրիկ Պիեմոնտին՝ դրանով «ինքը զենքը անուանեց պաշտպան Բոսալական ազգայնության, առաջուց գուշակելով թե ընկճեալ ազգի մը ազատության համար հրատարակած պատերազմովը ժողովրդին առջևը մասնավոր փառք մը կունենա և Բոսալացի ազգապիտան սիրտը կորսայ, և միանգամայն Գաղղիոյ ներքին քաղաքական խնդիրները կցրուին ու կըվերանան»<sup>25</sup>։

Ամսագիրը նույնքան իրատեսորեն վերլուծում է նաև եվրոպական մյուս պետությունների դիրքորոշումը պատերազմի նկատմամբ<sup>26</sup>։ «Մայաց աղավնու» համոզմամբ՝ Անգլիան թեև արտաքուստ հանդես է գալիս «Բոսալիոյ ազատության» օգտին, բայց չի ցանկանում «Բոսալիոյ մէջ Ավստրիոյ տիրապետության տեղը Գաղղիոյ տիրապետութիւնը բռնել», իսկ Պրուսիան մտավախություն ունի, որ Բոսալիայում հաջողության հասնելուց հետո Ֆրանսիան Հռենոսում պատերազմ կսկսի և իր «սահմանները Գերմանիոյ մէկ մասին վրան ալ տարածուին»<sup>27</sup>։

<sup>21</sup> «Մայաց աղավնի», 1860, հունվար, թիվ Ա, էջ 19։

<sup>22</sup> *Տե՛ս նաև* История дипломатии, с. 519–520; История Италии, с. 219–220; История Франции, с. 351.

<sup>23</sup> Е. П р и с т е р. Краткая история Австрии. М., 1952, с. 405.

<sup>24</sup> *Տե՛ս նաև* История Франции, с. 351; История Италии, с. 220–221.

<sup>25</sup> «Մայաց աղավնի», 1860, հունվար, թիվ Ա, էջ 19։

<sup>26</sup> *Տե՛ս նաև* А. Дебидур. *Նշվ. աշխ.*, էջ 168–169, История Италии, с. 220–221; История дипломатии, с. 502–503.

<sup>27</sup> «Մայաց աղավնի», 1860, հունվար, թիվ Ա, էջ 19։

Անդրադառնալով 1859 թ. ապրիլի 29-ին սկսած պատերազմին՝ «Մասյաց աղավնին» գրում է, որ ավստրիացիներն անցան Լոմարդիան և Սարդինական թագավորությանը բաժանող Տիչինո և Պո գետերը։ Ֆրանսիացիներն էլ անցան Ալպյան լեռներն ու իրենց նավատորմն ուղարկեցին Վենետիկ։ Ֆրանս-իտալական դաշինքի և Ավստրիայի միջև պատերազմում «Մասյաց աղավնու» անթաքույց համակրանքն իտալացիների կողմն է։ Ամսագիրը գոհունակությամբ գրում է, որ 1859 թ. մայիս-հունիս ամիսներին ֆրանս-սարդինական զորքերը միմյանց հետևից հաղթանակներ տարան Մոնտեբելլոյի, Պալեսթրոյի, Սան-Մարտինոյի, Մաջենտայի ու Սոլֆերինոյի մոտ և այդ «տեղերուն անունները անմահացուցին պատմության մեջ»<sup>28</sup>։ Ամսագիրն իրավացիորեն կարևորում է հատկապես հունիսի 4-ին՝ Մաջենտայի և հունիսի 24-ին՝ Սոլֆերինոյի ճակատամարտերը, որտեղ ավստրիացիները բանակի հրամանատար կոմս Գյուլայի ապաշնորհության պատճառով մեծ կորուստներ ունեցան<sup>29</sup>։ Մաջենտայի պարտության արդյունքում «ավանակի հրամանատարության տակ կռվող ավստրիական առյուծները»<sup>30</sup> հունիսի 8-ին հանձնեցին Միլանը, իսկ Սոլֆերինոյի հաղթանակից հետո, «Մասյաց աղավնու» կարծիքով, «Նապոլեոնը կարող էր այնուհետև մինչև Վենետիկ էրթալ մտնել»<sup>31</sup>։

Մինչ ֆրանսիական զորքը ցամաքով շարժվում էր դեպի Մինչիո գետը, իսկ նավատորմը սպառնում էր Վենետիկին, Ֆրանսիայի և Ավստրիայի կայսրերը հուլիսի 8-ին ձեռք բերեցին համաձայնություն զինադադար հաստատելու մասին, իսկ երեք օր անց հանդիպելով Վիլլաֆրանկա բնակավայրում՝ համաձայնեցրին հաշտության պայմանագրի նախնական պայմանները<sup>32</sup>։ Եվրոպական մամուլից այս մասին ձիշտ տեղեկացված «Մասյաց աղավնին» ավստսանքով նշում է. «Բուալական պատերազմը՝ որ այնչափ փառալուրծեամբ սկսեր էր, անակնկալ կերպով մը վերջացաւ՝ առանց Բուալիոյ ազատության խնդիրը որոշելու»<sup>33</sup>։ Երավացիորեն փաստելով իտալական պատերազմի անակնկալ ավարտը և Պիեմոնտի թագավորի թիկունքին ուխտադրժորեն Վիլլաֆրանկայում հաշտության պայմանագիր կնքելու վերաբերյալ երկու կայսրերի համաձայնությունն ձեռք բերելը՝ «Մասյաց աղավնին» գրում է, որ հաշտության պայմանավորվածության համաձայն՝ Լոմբարդիան անցնում է Սարդինական թագավորությանը, Վենետիկը մնում է Ավստրիային, իսկ «իտալական միւս տերութիւնները դաշնակցութիւն մը պիտի ձևանան՝ Գերմանական դաշնակցութեան նման»<sup>34</sup>։ Ամսագրի ղիտարկմամբ՝ Վիլլաֆրանկայի համաձայնությունից «իտալացիք գոհ չեղան», իսկ համայն

<sup>28</sup> «Մասյաց աղավնի», 1860, փետրվար, թիվ Բ, էջ 37:

<sup>29</sup> История Италии, с. 222; А. Деби дур. Նշվ. աշխ., էջ 172, История XIX века, т. 5, с. 275.

<sup>30</sup> Е. Пристер. Նշվ. աշխ., էջ 405:

<sup>31</sup> «Մասյաց աղավնի», 1860, փետրվար, թիվ Բ, էջ 37:

<sup>32</sup> История Италии, с. 223; История Франции, с. 351; А. Деби дур. Նշվ. աշխ., էջ 173:

<sup>33</sup> «Մասյաց աղավնի», 1860, փետրվար, թիվ Բ, էջ 37:

<sup>34</sup> Նույն տեղում:

«Եվրոպա զարմացավ, վասնզի իտալական պատերազմը իր նպատակին չհասածի պես էր»<sup>35</sup>:

«Մասյաց աղավնին» իրատեսորեն է գնահատում պատերազմի ավարտը, քանի որ եվրոպական պետությունները զարմացած էին ոչ միայն անակնկալ հաշտության պայմանագրի համար, այլև՝ Նապոլեոն III-ի առաջարկությունից: Պայմանագրի կնքումից հետո նա առաջարկեց եվրոպական մեծ տերությունների վեհաժողով հրավիրել և վերանայել 1815 թ. Վիեննայի վեհաժողովի որոշումը Բոնապարտի վերաբերյալ: Վիլլաֆրանկայի համաձայնությունից իտալացիներն իսկապես դժգոհ էին, քանի որ Վենետիկը չէր միավորվում Պիեմոնտին, Տոսկանայի և Մոդենայի դքսերը վերադառնում էին իրենց գահերին, իսկ Հռոմի պապի գլխավորությամբ ստեղծվելու էր Բոնապարտի համադաշնությունը<sup>36</sup>: «Մասյաց աղավնին» ճիշտ էր տեղեկացված, որ Պիեմոնտի վարչապետ կոմս Կ. Կավուրը, դժգոհ մնալով համաձայնության պայմաններից, որպես բողոքի նշան, հուլիսի 13-ին հրաժարական է տվել: 1859 թ. ամռանը ընտրություններով ձևավորված Տոսկանայի, Մոդենայի ու Պարմայի ասամբլեաները հայտարարեցին, որ «այսուհետև իրենց դուքսերը չեն ընդունիր», իսկ Ռոմանիա նահանգն իրեն անկախ հռչակեց Հռոմի պապի իշխանությունից ու նրանք բոլորը «ուղեցին, որ Սարդինիոյ թագավորին հպատակ ճանչցուին»<sup>37</sup>:

«Մասյաց աղավնու» խմբագիրը լավ գիտեր իտալական խնդրի էությունը: Նա իրավացիորեն գրում է, որ Վիկտոր Էմանուել II-ը վերոհիշյալ դքսությունների և նահանգի խնդրանքը ցանկանում է բավարարել միայն եվրոպական տերությունների համաձայնությունը ստանալուց հետո: «Մասյաց աղավնին» ճիշտ է կռահում Պիեմոնտի թագավորի մտադրությունը, ով այդ կապակցությամբ հարցրեց Ֆրանսիայի կայսր Նապոլեոն III-ի կարծիքը: Վերջինս Վիկտոր Էմանուել II-ի կողմից Փարիզ ուղարկված պատվիրակ Ֆ. Արեզեին հայտնեց, որ դեմ է այդ միավորմանը<sup>38</sup>: «Մասյաց աղավնին» եվրոպական լրատվության վերլուծությունից եզրակացնում է, որ Նապոլեոն III-ը ցանկանում է իտալական խնդիրը վճռել Շվեյցարիայի Յուրիխ քաղաքում հրավիրված վեհաժողովում: Ավստրիան դեմ է եվրոպական վեհաժողով հրավիրելուն, իսկ Անգլիան մտադիր է հանդես գալ Վիլլաֆրանկայի համաձայնագրի դեմ ու պահանջել «Բոնապարտի ինքնազուլիս ազատությունը»: Ամսագրի խմբագրի կարծիքով՝ Անգլիան շահագրգռված է, որ Բոնապարտի հյուսիսում «գորաւոր և անկախ թագավորութիւն մը հաստատուի և պապին տերութեան մեջ արմատական բարեկարգութիւններ լինեն, այսինքն՝ պապին ձեռքէն ժամանակաւոր իշխանութիւնն առնուի»<sup>39</sup>: Դրան դեմ են Ֆրանսիան ու Ավստրիան: Այս

<sup>35</sup> Նույն տեղում:

<sup>36</sup> История Италии, с. 223; А. Дебидур. Նշվ. աշխ., էջ 173, История XIX века, с. 276.

<sup>37</sup> «Մասյաց աղավնի», 1860, փետրվար, թիվ Բ, էջ 37:

<sup>38</sup> История Италии, с. 224; А. Дебидур. Նշվ. աշխ., էջ 175:

<sup>39</sup> «Մասյաց աղավնի», 1860, փետրվար, թիվ Բ, էջ 37:

հարցը, թերևս, լուծվի եվրոպական դեսպանաժողովում, որի կայացումը «տարակուսանքի տակ» է: Շատերը գտնում են, որ այն առհասարակ տեղի չի ունենա: Անգլիական լրագրերն իտալացիներին խորհուրդ են տալիս, որ «դեսպանաժողովին վրայ յույս չունենան, այլ իրենց զենքովը միայն որոշեն իրենց խնդիրը»<sup>40</sup>:

Ավստրիական կայսրության քաղաքական իրավիճակին քաջատեղյակ «Մասյաց աղավնու» խմբագիր Գ. Այվագովսկին գրում է, որ Ավստրիան այսպիսի ծանր կացություն ունեցել է նաև 1848 թ., բայց կարողացել է փտանգից խուսափել: Նրա կարծիքով՝ 1859 թ. պատերազմը ցույց տվեց Ավստրիայի զինուժի տկարությունը: Դրա պատճառը Գ. Այվագովսկին համարում է այն, որ Ավստրիան պատերազմում է օտար երկրի տարածքում, երկու-երեք գորավոր բանակների դեմ, բայց «բուն գլխատը պատճառը» Ավստրիական կայսրությունում ապրող «զանազան ազգաց դժգոհությունն է»: Ավստրիայի 37,3 մլն բնակչությունից 7,9 մլն՝ գերմանացիներ են, 15 մլն՝ սլավոններ, 5,4 մլն՝ հունգարացիներ, 5,4 մլն՝ իտալացիներ, մնացածները՝ այլ ազգեր: Մոտ 500 հազարանոց զորքում միայն 128 հազարն են գերմանացիներ: Ճշգրիտ տվյալներ ներկայացնելով ավստրիական բազմազգ կայսրության բնակչության և զորքի թվի մասին՝ «Մասյաց աղավնու» խմբագիրը զարմանք է հայտնում, թե ինչպե՞ս է Ավստրիան վստահում իր կազմում ապրող ժողովուրդներից հավաքագրած օտարազգի զինվորներին և «զանոնք առնուլ գործիք՝ իւր հպատակ ազգերը ընկճեալ պահելու համար»<sup>41</sup>:

Իտալական ազատագրական պատերազմի ընթացքը լուսաբանելիս «Մասյաց աղավնին» բազմիցս նշում է, որ իտալական խնդրի «մեծ դժվարությունը» Հռոմի պապին աշխարհիկ իշխանությունից զրկելը և Հռոմը Պիեմոնտի թագավորությանը միավորելն է: Այդ նպատակին հասնելն իրավացիորեն համարելով իտալական ժողովրդի բաղձանքը<sup>42</sup>՝ «Մասյաց աղավնին» համերաշխություն է արտահայտում իտալացիների հետ՝ նշելով, որ «ճշմարտությունը նոցա կողմն է»<sup>43</sup>: Ամսագիրն անթաքույց դրվատում է իտալացիների արդարացի նպատակների իրականացման համար ծավալած պայքարը և համաձայնվում նաև նրանց հետ, ովքեր պահանջում էին Ռոմանիա նահանգը դուրս բերել Պիեմոնտից IX պապի իշխանությունից և միացնել Պիեմոնտին, որպեսզի «Հռոմը միայն գերի մնայ պապին»<sup>44</sup>:

1859 թ. օգոստոսի 10-ին իտալական դքսությունները և Ռոմանիան միավորվեցին ու կազմեցին Կենտրոնական Իտալիայի Ռազմական լիգա, որն ընդհանուր բանակ հավաքագրեց: Մեպտեմբերի 3-24-ը Վիկտոր Էմանուել II-ն ընդունեց դքսությունների պատվիրակություններին, տեղեկացավ հանրաքվեի արդյունքների մասին և

<sup>40</sup> Նույն տեղում, էջ 37-38:

<sup>41</sup> «Մասյաց աղավնի», 1860, ապրիլ, թիվ 7, էջ 69:

<sup>42</sup> *St' u նաև* История Италии, с. 232, 245; А. Дебидур. Նշվ. աշխ., էջ 201:

<sup>43</sup> «Մասյաց աղավնի», 1860, ապրիլ, թիվ 7, էջ 69:

<sup>44</sup> «Մասյաց աղավնի», 1860, մայիս, թիվ Ե, էջ 76:

չհայտարարելով, որ ճանաչում է դքսությունների միավորումը Պիեմոնտի հետ, պարտավորվեց պաշտպանել նրանց բնակչության պահանջը մեծ տերությունների առաջ: Մեպտեմբերի 26-ին Հռոմի պապը դքսությունների հետ խզեց դիվանագիտական կապերը և սպառնաց կրոնական բանադրանքով: Մեպտեմբերին Կենտրոնական Իտալիա եկած Ջուզեպպե Գարիբալդին ու Ջուզեպպե Մացչինին համախմբեցին հայրենասիրական ուժերը Պապական պետություն և Հարավային Իտալիա արշավանք իրականացնելու համար<sup>45</sup>:

Ջ. Գարիբալդի գորավարի «կենդանագիրը տեսնելու ու պատմությունը գիտնալու» նպատակով «Մասյաց աղավին» տպագրում է նրա գծանկարը և բավական հավաստի ներկայացնում կենսագրությունը: Ամսագիրը գովաբանում է Սարդինիայի պատվավոր գերդաստաններից մեկից սերող անվանի գորավարի «բնական ու բարոյական քաջությունը ու անխռով բարոյքը», ընդգծում՝ «հայրենեացն ազատութեան» համար նրա մասնակցությունը 1834 թ. ապստամբությանը և 1848 թ. պայքարին: 1859 թ., երբ նորից սկսվեց «Իտալիոյ անկախութեան պատերազմը», Գ. Գարիբալդին իսկույն «խոփն ու մաճր թողուց, թուրը ձեռք առավ ու վազեց իւր հայրենեացն ազատութեանը օգնական լինել»<sup>46</sup>:

1860 թ. հունվարի 21-ին Պիեմոնտի կառավարությունը կրկին գլխավորած Կ. Կավուրն ակտիվ բանակցություններ վարեց մեծ տերությունների հետ և կարողացավ համոզել Ֆրանսիայի կայսր Նապոլեոն III-ին Կենտրոնական Իտալիան Պիեմոնտին միավորելու հարցում: Դրա դիմաց պահանջեց Ֆրանսիային զիջել Նիցցան և Սալոյան: 1860 թ. մարտի 12–14-ը կայացած բանակցություններում Վիկտոր Էմանուել II-ը և Նապոլեոն III-ն այդ մասին գաղտնի համաձայնագիր կնքեցին: Մարտին Կենտրոնական Իտալիայում, իսկ ապրիլին՝ Նիցցայում և Սալոյայում ֆրանսիական զորքի ձեռման տակ անցկացված հանրաքվեները տեղի «բնակչության կամքով» հավանություն տվեցին երկու միապետերի պայմանավորվածությանը:

Իտալական տարածքները Ֆրանսիային զիջելը մեծ դժգոհություն առաջ բերեց իտալական հայրենասերների շրջանում: Ֆրանսիայի հետ կայացած գործարքի համար Ջ. Գարիբալդին Իտալիայի Պատգամավորների պալատում պահանջեց Կ. Կավուրին պաշտոնանկ անել և պատասխանատվության ենթարկել, սակայն պալատում մեծամասնություն կազմող չափավոր լիբերալները հավանություն տվեցին Ֆրանսիայի հետ ձեռք բերված համաձայնությանը<sup>47</sup>:

1860 թ. ապրիլի 4-ին Պալերմոյում, իսկ 7-ին՝ Ջենովայում հայրենասիրական ուժերն ապստամբություն բարձրացրին, որը ըստ «Մասյաց աղավնու», Իտալիան կրկին ալեկոծեց: Ապրիլի 15-ին Ջենովա եկած Ջ. Գարիբալդին, հաղթահարելով Պիեմոնտի կառավարության հարուցած խոչընդոտները, արշավանք ձեռնարկեց դեպի Միցիլիա: «Մասյաց աղավնին» գրում

<sup>45</sup> История Италии, с. 224; А. Дебидур. Նշվ. աշխ., էջ 176:

<sup>46</sup> «Մասյաց աղավնի», 1860, մարտ, թիվ 9, էջ 52:

<sup>47</sup> История Италии, с. 226; А. Дебидур. Նշվ. աշխ., էջ 180–183, История XIX века, с. 278–279.

է, որ Միգիլիայում նրա գլխավորած ապստամբությունը գնալով մեծացավ, և «Եվրոպայի նշանաւոր քաղաքական դիպուածներուն կարգը անցավ»<sup>48</sup>: Ամսագիրը դա բացատրում է նրանով, որ ոչ միայն հասարակ ժողովուրդը Ջ. Գարիբալդու կողմն անցավ, այլև ազնվականներն ու եկեղեցականները: Չանդրադատնալով Ջ. Գարիբալդու «Հազարյակի» արշավանքի մանրամասնություններին՝ «Մասյաց աղավնին» փաստում է «Իտալիոյ ազատութեան սիրովը վառուած» Ջ. Գարիբալդի գորավարի հաղթանակները Միգիլիայում և Նեապոլի թագավորի 50 հազար կանոնավոր զորքի նկատմամբ, որը փախուստի է դիմել: Իտալացիների պայքարին ուշադրությամբ հետևող խմբագրի բնութագրմամբ՝ պատերազմում «այնչափ քաջութիւնն ու հնարագիտութիւն» դրսևորած Ջ. Գարիբալդին «գարմանալի ազդեցութիւն ունի զորաց վրա իւր վիթխարհի հասակովն և ուժովը, արիական կերպարանքովն»<sup>49</sup>: Նա ճիշտ է նկատում, որ Ջ. Գարիբալդին այս անգամ իր հայրենակիցներին հորդորում է Պիեմոնտի թագավորի հետ միաբանվել<sup>50</sup>, որովհետև իրենց պայքարը «Իտալիոյ թշնամաց դեմ և Իտալիոյ համար է»: Անգամ Ջ. Մացցինին, շարունակում է ամսագիրը, որ Իտալիան հանրապետություն հռչակելու կողմնակից է, «այժմ ամենքը կորդորե ոտքի ելլելու Փիեմոնթին հետ միանալու մտքով»<sup>51</sup>: Ճիշտ ընկալելով, որ Ջ. Գարիբալդու Միգիլիական արշավանքն ընթացավ «Իտալիա և Վիկտոր Էմանուել» կարգախոսով<sup>52</sup>՝ «Մասյաց աղավնին» ընդգծում է իտալական ժողովրդի ոգևորությունը: «Բոլոր Իտալիան, – գրում է ամսագիրը, – անպատմելի ցնծութեան ու շարժման մէջ է Կարիպալտին ունեցած հաջողութեանց վրայ և մինչև Նափոլիի բնակիչներն անգամ գրկաբաց կսպասեն նորա գալուն»<sup>53</sup>:

Ըստ ամսագրի՝ Ջ. Գարիբալդու անակնկալ հաջողությունից հետո կարծիք տարածվեց, որ դա տեղի ունեցավ Պիեմոնտի թագավորի հորդորով և օգնությամբ: «Մասյաց աղավնին» իրավացիորեն գրում է, որ կոմս Կալուրը պաշտոնապես հերքեց այդ կարծիքը<sup>54</sup> և միաժամանակ հավատացրեց Ֆրանսիայի կայսրին, որ Պիեմոնտը չի խրախուսում Ջ. Գարիբալդու արարքը՝ «բայց անոր արգելք ընել ալ չկրնար»<sup>55</sup>:

«Մասյաց աղավնու» դիտարկմամբ՝ եվրոպական պետություններից ամենից շատ Անգլիան է խրախուսում Ջ. Գարիբալդու պայքարը: Անգլիացիները, հիրավի, ամեն կերպ օգնություն են ցույց տալիս նրան, «թեպետ հայտնի է, թե առանց իրենց շահը մտածելու չեն

<sup>48</sup> «Մասյաց աղավնի», 1860, հունիս, թիվ 2, էջ 103:

<sup>49</sup> «Մասյաց աղավնի», 1860, մարտ, թիվ 9, էջ 52:

<sup>50</sup> *St' u նան* История Италии, с. 229–236; А. Дебидур. Նշվ. աշխ., էջ 189, 191–192:

<sup>51</sup> «Մասյաց աղավնի», 1860, հունիս, թիվ 2, էջ 103:

<sup>52</sup> *St' u* История Италии, с. 228; А. Дебидур. Նշվ. աշխ., էջ 194:

<sup>53</sup> «Մասյաց աղավնի», 1860, հունիս, թիվ 2, էջ 105:

<sup>54</sup> История Италии, с. 232–233; А. Дебидур. Նշվ. աշխ., էջ 189, 192–193:

<sup>55</sup> «Մասյաց աղավնի», 1860, հունիս, թիվ 2, էջ 103:

աշխատիր այս բանիս մեջ»<sup>56</sup>: Ընդհանուր առմամբ՝ ճիշտ ընկալելով անգլիական կառավարության դիրքորոշումը Ջ. Գարիբալդու արշավանքի և իտալացիների պայքարի նկատմամբ<sup>57</sup>, «Մասյաց աղավնին» ցավով արձանագրում է, որ Բոսալիան կրկին հայտնվել է պատերազմի հորձանուտում. «Դարձեալ պատերազմի որոտմունքներն ու կայծակները կգոռան այն գեղեցիկ երկնքին երեսը և դարձեալ նորա որդիքը իրենց արեամբ կոռոզեն Բոսալիոյ դաշտերը»<sup>58</sup>:

Միջիլիան ազատագրելուց հետո անդրադառնալով Բոսալիայում ստեղծված վիճակին՝ «Մասյաց աղավնին» գրում է, որ ներկայումս Նեապոլի բնակիչներն ու իտալական ողջ ժողովուրդը «հենց աչքը և հույսը դարձուցած էին իրենց հրաշալի ազատարարի՝ այսինքն Գարիպալտիին վրայ»<sup>59</sup>: Ամսագիրը հիացմունքով է պատմում Ջ. Գարիբալդու մասին, ով, կարճ ժամանակում սակավաթիվ զորքով, մեծ դժվարություններ հաղթահարելով, տիրեց Միջիլիային և սկսեց «Սարտենիոյ թագավորին հետ անոր մեկ հավասարին պէս բանագնացութիւն ու թղթակցութիւն ընել»<sup>60</sup>: Ամսագիրն իրավացի է. Վիկտոր Էմանուել II-ը «հանուն Բոսալիայի շահի» Ջ. Գարիբալդուց պահանջեց հրաժարվել Նեապոլի վրա արշավանքի մտադրությունից: Վերջինս չենթարկելով թագավորի հորդորին՝ նրան հղած նամակում գրում է. «Եթե ես հիմա, իտալական ժողովրդի կամքին հակառակ, տատանում դրսևորեմ, ապա կդավաճանեմ իմ պայքարին և կվնասեմ Բոսալիայի սուրբ գործին»<sup>61</sup>:

«Մասյաց աղավնին» հասակ հասկանում էր Ջ. Գարիբալդու մտադրությունը, ով Բոսալիայի սուրբ գործը համարում էր երկրի ամբողջական միավորումը և միասնական Բոսալական պետության ստեղծումը: Ըստ ամսագրի՝ դա բոլոր իտալացիների ցանկությունն էր: «Ամեն իտալացի միտքը դրած էր, – գրում է «Մասյաց աղավնին», – և դրած է, որ Գարիպալտիին յաղթական ընթացքը այն ժամանակը միայն պիտի վերջանայ, երբոր Հռոմն ալ առնու, երբոր Վենետիկոյ ալ տիրէ և այսքան ժամանակէ ի վեր փափաքելի եղած Բոսալիոյ միությունն ու կատարյալ ազատութիւնը վերջապէս տեսնուի»<sup>62</sup>: Ամսագիրը միանգամայն ճիշտ ներկայացնում է իտալացիների պայքարի վերջնական նպատակը և կռահում, որ Վիկտոր Էմանուել II-ը ցանկանում է օգտվել Ջ. Գարիբալդու հաղթանակից ու ազատագրված Միջիլիան միացնել Պիեմոնտին, այնուհետև նաև՝ «Բոսալիոյ ուրիշ կտորները»<sup>63</sup>:

Իրեն Միջիլիայի բռնապետ հռչակած Ջ. Գարիբալդին, կռահելով թագավորի մտադրությունը, Միջիլիայից փտարեց նրա ներկայացուցիչ Ջ. Լա Ֆարինային<sup>64</sup> և, ականջալուր

<sup>56</sup> Նույն տեղում:

<sup>57</sup> А. Дебидур. Նշվ. աշխ., էջ 190–191:

<sup>58</sup> «Մասյաց աղավնի», 1860, հունիս, թիվ 2, էջ 103:

<sup>59</sup> «Մասյաց աղավնի», 1860, հոկտեմբեր, թիվ 8, էջ 165:

<sup>60</sup> Նույն տեղում:

<sup>61</sup> История Италии, с. 233.

<sup>62</sup> «Մասյաց աղավնի», 1860, հոկտեմբեր, թիվ 8, էջ 165:

<sup>63</sup> Նույն տեղում:

<sup>64</sup> История Италии, с. 232; Дж. Канделоро. Նշվ. աշխ., էջ 149:

չլինելով Վիկտոր Էմանուել II-ի ու Կ. Կալուրի հորդորներին, արշավանք ձեռնարկեց Նեապոլի վրա: Չարմանալին այն է, գրում է ամսագիրը, որ Ջ. Գարիբալդին ազատություն ձեռք բերելու իտալացիների հույսն «ամենայն յաջողութեամբ և փառաւորութեամբ կատարելու հետ է»<sup>65</sup>: Պարբերականը պատմում է, որ Ջ. Գարիբալդին գրավեց Ռեջիո քաղաքը և շարունակելով իր հաղթարշավը՝ սեպտեմբերի 9-ին «փառավորապես մտավ Նեապոլ»:<sup>66</sup> Դրանից երկու օր առաջ Նեապոլի Ֆրանցիսկ II թագավորը «հուսահատաբար» քաշվել էր Գետտա ամրոցը՝ «իր տկարութիւնը ազատական զորավարին քաջութեանը հետ չափելով»<sup>66</sup>: «Մասյաց աղավնու» տեղեկությամբ՝ Նեապոլի բնակիչները ուրախությունից երեք օր ու գիշեր այնպիսի հանդիսություններ<sup>67</sup> և ցնծություններ էին անում, որոնք երբեք չէին եղել քաղաքում Բուրբոնների տիրապետության տակ անցնելուց հետո: Ամսագրի համոզմամբ՝ Նեապոլի ազատագրումից հետո Ջ. Գարիբալդին անպայման պիտի արշավի Հռոմի վրա, որի կապակցությամբ լուրջ տարաձայնություններ ունի Վիկտոր Էմանուել II-ի հետ: Պարբերականը ճիշտ է կռահում Ջ. Գարիբալդու մտադրությունը, ով առաջվա պես ցանկանում է Բոսալիան ազատագրել առանց Ֆրանսիայի օգնության, ապա Վիկտոր Էմանուել II-ին հանձնել «բոլոր Բոսալիոյ թագավորութիւնը»: Մինչդեռ Պիեմոնտի թագավորը, ոգևորված Նապոլեոն III-ի՝ «Fate presto» «Գործեք արագ» հորդորից<sup>68</sup>, «Կփույթար օր մը առաջ իր ձեռքն առնելու Կարիպալտիին սկսած արշավանքին պտուղները, Գաղղիոյ օգնութեամբը, հավանութեամբն ու պաշտպանութեամբը»<sup>69</sup>:

«Մասյաց աղավնին», անդրադառնալով իտալական խնդրի շուրջը ստեղծված իրադրությանը, գրում է, որ եթե գործերի ընթացքն այդպես շարունակվի, ապա Ավստրիան կարող է կորցնել Վենետիկը: Ֆրանսիան Հռոմի մեջ ավելացնում է իր զորքի քանակը, բայց Նապոլեոն III-ի «բուն միտքը ինչ լինելը դեռ հայտնի չէ»: Անգլիան առաջվա պես հանդես է գալիս Բոսալիայի ազատության օգտին, բայց և այնպես ցույց է տալիս, որ «Վենետիկոյ ազատիլը իրեն բանին ձեռք չհստար»: Ամսագիրը գրում է Եվրոպայի հյուսիսային պետությունների դիրքորոշումը, պարզ կդառնա առաջիկայում Վարշավայում կայանալիք հանդիպման ժամանակ: Սակայն այդ պետությունների կողմից ինչ էլ որ որոշվի, եզրակացնում է «Մասյաց աղավնին», «այս հայտնի է, որ Եվրոպայի այժմու վիճակեն մեծամեծ փոփոխութիւններ կգուշակեն»<sup>70</sup>:

Բավական իրատեսորեն ներկայացնելով եվրոպական պետությունների դիրքորոշումը

<sup>65</sup> «Մասյաց աղավնի», 1860, հոկտեմբեր, թիվ Ժ, էջ 165:

<sup>66</sup> Նույն տեղում, էջ 162:

<sup>67</sup> *St' u նան* История Италии, с. 235; История XIX века, с. 282.

<sup>68</sup> История XIX века, с. 283; А. Дебидур. Նշվ. աշխ., էջ 194:

<sup>69</sup> «Մասյաց աղավնի», 1860, հոկտեմբեր, թիվ Ժ, էջ 165:

<sup>70</sup> Նույն տեղում:

խտալական խնդրի հարցում<sup>71</sup>՝ «Մասյաց աղալնին» նկատում է, որ 1860 թ. նոյեմբերի 7-ին Մարդինական թագավորության գորքերի Նեապոլ մտնելով, «Եվրոպան շարժ ելավ»: Ամսագրի հոդվածագիրը դա բացատրում է նրանով, որ մինչ այդ Բուսալիայի հարավում պայքարողը միայն Ջ. Գարիբալդին էր, իսկ Մարդինական թագավորությունը «ոչ խոսքով և ոչ գործով» Բուսալիայում տեղի ունեցած իրադարձություններին չէր խառնվում: Սակայն, երբ Վիկտոր Էմմանուել II-ը, դիվանագիտական կանոններն անտեսելով, միաբանվեց գարիբալդիականների հետ և «խտալական հեղափոխության ամեն գլխավոր թեղերը ձեռք առավ», եվրոպական պետությունները սկսեցին խոսել այն մասին, թե Մարդինական թագավորությունը դրանով եվրոպական պետությունների դաշնագրություններն ավերեց ու նրանց «իրավունքները ոտքի տակ առավ»<sup>72</sup>:

Ի հակադրություն եվրոպական պետությունների այդ հայտարարությունների՝ «Մասյաց աղալնին» մեջբերում է Պիեմոնտի խորհրդարանում կոմս Կ. Կավուրի ճառից մի հատված: Նա նշում է, որ Նեապոլի և Հռոմի մեջ տեղի ունեցած դեպքերը չի կարելի գնահատել դիվանագիտության մեջ ընդունված կանոններով, քանի որ Նեապոլի թագավորն առանց պատերազմելու լքել է մայրաքաղաքն ու փախել, իսկ նրա կառավարությունը բարոյապես մահացել է: Ամսագրի գնահատմամբ՝ իրադարձություններն այն աստիճան էին հասունացել Բուսալիայում, որ Մարդինական թագավորությունը «կամ ազգային շարժման դեմ պիտի կենար և անով բոլոր Բուսալիան իրեն դեմ պիտի հաներ և կամ ազգին գլուխը պիտի անցներ ու պիտի առաջնորդներ անոր մեծ նպատակին հասնելու, որ էր Բուսալիոյ միությունը: Սարտենիան հարկավ այս երկրորդը պիտի ընտրեր»<sup>73</sup>:

«Մասյաց աղալնին» հերթական անգամ անաչառ գնահատական է տալիս խտալական ժողովրդի ազգային պայքարին: Ամսագիրն արդարացնում է Վիկտոր Էմմանուել II-ի գործողությունները, ով ազգի գլուխ կանգնած՝ խտալացիներին առաջնորդում է ազգային միավորման, որը նրանց մեծ նպատակն է: Այս միտքը հիմնավորելու համար պարբերականը հղում է անում նաև կառավարության ղեկավար Կ. Կավուրին, ով խորհրդարանում հայտարարել էր. «Մեր ջանքն ու աշխատությունն այս է, որ Հռոմը մայրաքաղաք ընենք Բուսալիոյ թագավորութեանը»<sup>74</sup>:

Ամսագիրն իրավացի է Կ. Կավուրի դիրքորոշման հարցում, քանզի Բուսալիայի միավորման անհրաժեշտությունը նա բազմիցս հիմնավորում էր ոչ միայն խորհրդարանում, այլև՝ 1860 թ. նոյեմբեր-դեկտեմբերին քաղաքական մի քանի գործիչների հղած նամակներում: Այս հարցում նա կարևորում էր խտալական խորհրդարանի դերը<sup>75</sup>:

<sup>71</sup> Տե՛ս А. Дебидур. Նշվ. աշխ., էջ 186–190:

<sup>72</sup> «Մասյաց աղալնին», 1860, նոյեմբեր, թիվ ԺԱ, էջ 181:

<sup>73</sup> Նույն տեղում:

<sup>74</sup> Նույն տեղում:

<sup>75</sup> Д. Ж. Канделоро. Նշվ. աշխ., էջ 141–148:

«Մասյաց աղավնու» խմբագիր Գ. Այվագովսկու կարծիքով՝ Պիեմոնտի ղեկավարներն այդպիսի համարձակ հայտարարություններ չէին անի, եթե վստահ չլինեին, որ Ֆրանսիան և Անգլիան «կհավնեն իրենց բռնած ճամբուն»։ Եվրոպական պետություններից միայն Ավստրիան կարող է հանդես գալ Պիեմոնտի դեմ և «հարկավ առիթի կնայի, որ իւր վրեժը առնու, եթե կարենա»<sup>76</sup>։ Գ. Այվագովսկին հասկանում էր, որ ստեղծված իրավիճակում Բտալիայի միավորման ջերմեռանդ կողմնակից Ջ. Գարիբալդին իր հայրենակիցներին ուղղորդում է համախմբվել Պիեմոնտի թագավորի շուրջը։ Նա տեղեկացված էր Նեապոլի ազատագրումից հետո Կապրերա կղզի քաշված Ջ. Գարիբալդու՝ 1860 թ. նոյեմբերի 5-ին իր հայրենակիցներին հղած նամակի բովանդակությունից։ Գրում էր. «Վիկտոր Էմանուել թագաւորը ամենահարկավոր է Բտալիոյ համար», և բոլոր նրանք, ովքեր ցանկանում են «Բտալիոյ միութիւնը պետք է նորա ետնեն երթալ»<sup>77</sup>։ Ջ. Գարիբալդին ի սրտե փափագում էր, որպէսզի բոլոր իտալացիները իր նման ցանկանան, որ մինչև 1861 թ. մարտ ամիսը Վիկտոր Էմանուել II-ը 500 հազար զորքի գլուխ կանգնի։ Ջ. Գարիբալդու այս խոսքերից «Մասյաց աղավնին» եզրակացնում է, որ «նա և Վիկտոր Էմանուելը մտադիր չեն իրենց զենքը վայր դնելու, մինչև որ Հռոմ և Վենետիկոյ խնդիրները չլուծուին չվերջանան»<sup>78</sup>։

Ամսագիրը Բտալիայի միավորման խոչընդոտները համարում է Հռոմի, Վենետիկի խնդիրները և Նեապոլի թագավորի շարունակվող դիմադրությունը։ Ըստ ամսագրի՝ Հռոմի խնդիրն այն է, որ Պապը չի ցանկանում հրաժարվել իր աշխարհիկ իշխանությունից։ Վենետիկի խնդիրը Հռոմից բարդ է, որովհետև Ավստրիան չի պատրաստվում Վենետիկից հրաժարվել կամ այն վաճառել։ Ամսագիրը ցավում է, որ Գաետա ամրոցում փակված Նեապոլի Ֆրանցիսկ II թագավորը շարունակում է «անօգուտ դիմադրություն» ցույց տալ, քանի որ դրանից «խեղճ Բտալիոյ .... ուժը զուր տեղը կպակասի և որդոց արիւնը վայրապար կթափի»<sup>79</sup>։ «Մասյաց աղավնին» բացահայտ ցանկություն է հայտնում, որ Նեապոլի թագավորը դադարեցնի դիմադրությունը և «անիմաստ խռովությունը» երկրի մյուս գավառներում, որտեղ նրա լրտեսները գրգռում են ժողովրդին։ Ամսագրի կարծիքով՝ չնայած թագավորն իր իշխանությունը պահելու համար պատրաստ է մինչև վերջին շունչը պատերազմել, բայց և այնպես «շատ տարակուսական» է, որ թագավորական Գաետա ամրոցի անկումով Բտալիայում խաղաղություն կհաստատվի։ 1861 թ. փետրվարի 13-ին Գաետա ամրոցի անձնատուր լինելը Պիեմոնտի ուժերին<sup>80</sup>՝ «Մասյաց աղավնու», կարծիքով իտալական խնդրի վերջնական լուծումը չէ, քանի դեռ Հռոմի և Վենետիկի կարգավիճակը ճշտված չէ։ Պարզ չէ, թե այդ խնդիրը ինչպես պետք է լուծվի՝ «խաղաղութեամբ ու խոհեմութեամբ, թէ զենքով ու

<sup>76</sup> «Մասյաց աղավնի», 1860, նոյեմբեր, թիվ ԺԱ, էջ 181։

<sup>77</sup> «Մասյաց աղավնի», 1861, 15 հունվարի, թիվ Բ, էջ 22։

<sup>78</sup> Նույն տեղում։

<sup>79</sup> «Մասյաց աղավնի», 1861, 1 փետրվարի, թիվ Գ, էջ 35։

<sup>80</sup> Sté u Дж. Канделоро. Նշվ. աշխ., էջ 155, История XIX века, с. 284; А. Дебидур. Նշվ. աշխ., էջ 200։

արեան հեղեղներով»: Հետևաբար, եզրակացնում է ամսագիրը, շատ դժվար է, որ «կատարեալ հանդարտութիւն գտնի Բտալիան, մանավանդ բոլոր Եվրոպան»<sup>81</sup>:

«Մասյաց աղալնին» 1859 թ. իտալական պատերազմի ամենից «գեղեցիկ պտուղը» համարում է «Բտալիոյ ազատիլը՝ զօրանալը և միանալը ընդ գաւազանաւ հայրենասէր թագաւորին»<sup>82</sup>: Բտալական ազատագրական պայքարում ամսագիրը կարևորում է Վիկտոր Էմանուել II-ի դերը, ով «թշվառ պարագաներու մէջ» ստանձնեց գահը, արիաբար տարավ «հայրենեաց աղետքները», չվհատվեց և ստանձնեց հայրենիքը կործանումից փրկելու գործը: Ամսագրի բնութագրմամբ՝ լավ դաստիարակված, կրթված, «սուր գործածելու գիտություն» ունեցող Վիկտոր Էմանուել II-ը «Ժամանակիս ամենէն անուանի թագաւորներէն մեկն է, որոյ անունը Եւրոպիոյ արդի պատմութեանը մեջ պատուաւոր տեղի մը պիտի ունենայ»<sup>83</sup>:

1861 թ. հունվարի 27-ին ձևավորված իտալական խորհրդարանը մարտի 17-ին Վիկտոր Էմանուել II-ին ընտրեց Բտալիայի թագաւոր<sup>84</sup>, որը «Մասյաց աղալնին» համարում է տարվա «անմոռանալի անցքերէն մեկը»<sup>85</sup>: Գոհունակություն հայտնելով, որ Վիկտոր Էմանուել II-ի թագաւորությունը ճանաչել են եվրոպական մի շարք երկրներ՝ պարբերականը համոզմունք է հայտնում իտալական թագաւորության հետագա հզորացման կապակցությամբ: «Տարակոյս չկա, – գրում է ամսագիրը, – որ Բտալիոյ նոր թագաւորութիւնը հետզհետէ աւելի ալ զօրանայ և բոլորովին միանայ՝ յաղթանակելով Աւստրիոյ տէրութեան և Հռովմայ պապին ըրած յամառութեանցը վրայ: Զայս կյուսան իտալացիք և այսմ կփափագին ամենայն ազատասէրք»<sup>86</sup>:

Բտալական թագաւորության հռչակումով՝ տեղի ունեցավ Ապենինյան թերակղզու պետությունների քաղաքական միավորում, բայց հայրենիքի վերականգման խնդիրը մնաց չլուծված: 1861 թ. մարտի 27-ին Կ. Կափուրը թեև խորհրդարանին դրդեց Հռոմը հայտարարել Բտալիայի մայրաքաղաքը<sup>87</sup>, այնուամենայնիվ, Պիոս IX պապը չէր պատրաստվում հրաժարվել իր տիրույթից: Հռոմի և Վենետիկի հարցը մշտապես հուզում էր «Մասյաց աղալնուն»: Ամսագրին մտահոգում էր, թե ինչպես են իտալացիները հաղթահարելու Հռոմի պապի համառությունը, և ինչ ճանապարհով պիտի ազատագրվի Վենետիկը՝ խաղաղությամբ ու խոհեմությամբ, թե պատերազմով և արյուն թափելով: Քանի դեռ Հռոմի խնդիրն անորոշ վիճակում է գտնվում, Բտալիայի խորհրդարանում շարունակում է ամսագիրը՝ «գորավոր ձայներ կբարձրանան անդադար», որպեսզի Հռոմը հայտարարվի Բտալիայի մայրաքաղաք, ու

<sup>81</sup> «Մասյաց աղալնին», 1861, 1 մարտի, թիվ Ե, էջ 58:

<sup>82</sup> «Մասյաց աղալնին», 1861, 15 մայիսի, թիվ Ժ, էջ 119:

<sup>83</sup> Նույն տեղում, էջ 117:

<sup>84</sup> История Италии, с. 237; Дж. Канделоро. Նշվ. աշխ., էջ 153–158, История XIX века, с. 286; А. Дебидур. Նշվ. աշխ., էջ 182:

<sup>85</sup> «Մասյաց աղալնին», 1862, 15 հունվարի, թիվ Բ, էջ 21:

<sup>86</sup> «Մասյաց աղալնին», 1861, 15 մայիսի, թիվ Ժ, էջ 119:

<sup>87</sup> Տե՛ս История XIX века, с. 286.

Ֆրանսիական զորքերը դուրս բերվեն այնտեղից: Ամսագիրը վկայակոչում է կոմս Կ. Կալուրին, ով այս կապակցությամբ խորհրդարանում հայտարարել է. «Կերթամք մենք Հռոմ, անտարակույս, բայց Գաղղիոյ հավանությունն ընդունելեն ետև»<sup>88</sup>:

«Մասյաց աղավնու» պատկերավոր արտահայտությամբ՝ 1861 թ. գարնան դռները բացվելով՝ «Եվրոպայի քաղաքական մթնոլորտը չբացվեց», որովհետև Հռոմի ու Վենետիկի խնդիրը չլուծվեց: Ամսագիրն ակտուսանքով հայտնում է, որ իր կյանքը «ազատ, միացեալ և զօրաւոր ընելու Իտալիային նվիրած» կոմս Կ. Կալուրը չտեսավ այդ օրն ու 1861 թ. հունիսի 2-ին կնքեց իր մահկանացուն: «Մասյաց աղավնին» Կ. Կալուրին անվանում է «իտալական ինքնիշխանութեան գլխաւոր պատճառներէն մէկը»: Իտալիայի յուրաքանչյուր քաղաք ու գյուղ այս օրերին սգում է այդ «հռչակաւոր մարդու մահը», իսկ բոլոր լրագրերը գովաբանում են «այն հայրենասէր քաղաքագետին, այն խոհական խորհրդականին, այն գործունեայ անխոնջ իշխանավորին»<sup>89</sup>:

«Մասյաց աղավնու» խմբագիր Գ. Այվագովսկու համոզմամբ՝ Դանթեի, Մաքիավելլու, Գալիլեյի հայրենիք Իտալիայում երբեք «ոչ տաղանդաւոր մարդիկ կպակասին և ոչ հայրենասիրութիւն ու հասարակաց օգտին համար անձնանուէր նահատակութիւն»: Նա այդպիսին համարում է վարչապետի պաշտոնում Կ. Կալուրին փոխարինած «մեծանուն քաղաքագետ» Բետտինո Ռիկագոլին: Ըստ ամսագրի հավաստի լրատվության<sup>90</sup>, իտալացիները շատ են ուրախացել, որ նա պաշտոնապէս հայտարարել է. «Իտալիան իրաւունք ունի իւր միութիւնը ամբողջացնելու»<sup>91</sup>:

«Մասյաց աղավնին» վարչապետի հայտարարությունն ընկալում է Վենետիկն ու Հռոմը Իտալիային միավորելու ուղերձ և հույս հայտնում, որ այդ գործն այնպէս պետք է իրականացնել «ոչ Իտալիան վրդովի և ոչ Եւրոպան»: Այնուհետև, շարունակում է ամսագիրը, հարկավոր է Ֆրանսիայից պահանջել ժամ առաջ իր զորքը դուրս բերել Հռոմից<sup>92</sup>: «Մասյաց աղավնին» չնայած համոզված էր, որ վարչապետ Բ. Ռիկագոլին կշարունակի Իտալիայի միավորման գործը, բայց նոր իրավիճակում դարձյալ մեծ հույսեր է կապում Ջ. Գարիբալդու հետ: Գ. Այվագովսկին մտորում է, թե արդյոք առաջիկայում Ջ. Գարիբալդին պայքար կսկսի Վենետիկի համար: Նա համոզված էր՝ իտալացիները պատրաստ են «իրենց դիւցազնին մէկ խօսքովը նորա ետնէն ամեն տեղ երթալու», բայց Պիեմոնտի կառավարությունը զսնում է, որ «դեռ պատերազմը սկսելու ժամանակը չէ»<sup>93</sup>:

<sup>88</sup> «Մասյաց աղավնի», 1862, 1 հունիսի, թիվ ԺԱ, էջ 130:

<sup>89</sup> «Մասյաց աղավնի», 1861, 1 հուլիսի, թիվ ԺԳ, էջ 156:

<sup>90</sup> *St' u նաև* Д. ж. Канделоро. Նշվ. աշխ., էջ 180:

<sup>91</sup> «Մասյաց աղավնի», 1861, 1 հուլիսի, թիվ ԺԳ, էջ 156:

<sup>92</sup> Նույն տեղում:

<sup>93</sup> «Մասյաց աղավնի», 1861, 1 հունիսի, թիվ ԺԱ, էջ 130:

«Մասյաց աղավնին» կարծիք է հայտնում, որ 1861 թ. Հռոմի և Վենետիկի միավորվելը Բտալական թագավորության հետ չի կայանա Անգլիայի վարած արտաքին քաղաքականության պատճառով: Ամսագիրն այս հետևությանը հանգում է՝ ելնելով Անգլիայի վարչապետ լորդ Պալմերսթոնի այն հայտարարությունից, որ Եվրոպայում առկա խնդիրները կարող են լուծվել միայն հինգ-վեց պատերազմների և արյուն թափելու գնով: Բտալական խնդրի լուծումը կապելով այդ հինգ-վեց պատերազմներից մեկի հետ՝ ամսագիրը եզրակացնում է, որ Անգլիայի այս քաղաքականության պատճառով Հռոմի և Վենետիկի՝ «Բտալիայի հետ միանալուն խնդիրը դադրեցաւ՝ հակառակ Գարիպալտիին կուսակիցներուն, այսինքն գրեթե բոլոր Բտալացւոց բաղձանացը»<sup>94</sup>:

Առանց Հռոմի ու Վենետիկի Բտալիայի միավորումը և «մեկ հզոր թագավորութիւն մը ձևանալը» «Մասյաց աղավնին» համարում է «մեծ գործողություն»<sup>95</sup>, որը չի ավարտվում Հռոմի պապի դիմադրության ու Ավստրիայի՝ զինված նախապատրաստություններ իրականացնելու պատճառով: Ըստ ամսագրի՝ Ավստրիան, անտեսելով կայսրության ներքին լարված վիճակը, Վենետիկն ամեն գնով ամրացնում է, իսկ իտալացիները Վենետիկն ազատագրելու համար «մեծամեծ պատրաստություններ» են տեսնում, «ուստի զարմանք չէ՝ թէ որ յանկարծ սկսի լսուիլ Եւրոպայի մէջ զէնքի շատաչմունքը»<sup>96</sup>: Ամսագրի դիտարկմամբ՝ Բտալիան շարունակում է մնալ «մեծ անհանգստության մեջ», քանի որ Հռոմի պապը իշխանությունից չի հրաժարվում, ֆրանսիական զորքը Հռոմից դուրս չի գալիս, իսկ Ավստրիան Վենետիկը չի զիջում: Ստեղծված իրադրությունում իտալացիներն իրենց «կատարյալ ազատությունը» սպասում են Գապրերայում գտնվող Ջ. Գարիբալդուց: Չարմանալի մարդը, գրում է ամսագիրը, իր հայրենակիցներին կոչ է արել զենք վերցնել և խոստացել, որ առաջիկայում իրենց «ազատութեան տօնը կ'սոսնեն»<sup>97</sup>:

Վերլուծելով Բտալիայից ստացված լուրերը՝ «Մասյաց աղավնին» գրում է, որ Բ. Ռիկագոլիի փոխարեն Ուրբանո Ռատագցիի վարչապետ դառնալն Բտալիայի ներկա և գալիք գործողությունների համար այնքան նշանակություն չունի, որքան Ջ. Գարիբալդու շրջագայությունը երկրի տարբեր քաղաքներում, որի ժամանակ նա պատերազմական հռետորաբանություն է անում<sup>98</sup>: Քանի որ Ջ. Գարիբալդին «Բտալիոյ ազատութեանը և միութեանը կաշխատի», եզրակացնում է ամսագիրը, Բտալիայում ցանկացած պահի կարելի է սպասել «կարգե դուրս պատահումները և սաստիկ արյունահեղություններ»<sup>99</sup>:

<sup>94</sup> «Մասյաց աղավնի», 1861, 15 հունիսի, թիվ ԺԲ, էջ 144:

<sup>95</sup> «Մասյաց աղավնի», 1862, 15 հունվարի, թիվ Բ, էջ 21:

<sup>96</sup> «Մասյաց աղավնի», 1861, 1 հուլիսի, թիվ ԺԳ, էջ 156:

<sup>97</sup> «Մասյաց աղավնի», 1862, 1 ապրիլի, թիվ Է, էջ 81:

<sup>98</sup> «Մասյաց աղավնի», 1862, 1 մայիսի, թիվ Թ, էջ 104:

<sup>99</sup> «Մասյաց աղավնի», 1862, 1 հունիսի, թիվ ԺԱ, էջ 128:

«Մասյաց աղավնու» կանխատեսումը ճիշտ դուրս եկավ. 1862 թ. հունիսի 27-ին Ջ. Գարիբալդին մի խումբ զինակիցների հետ Կապրերան լքեց ու կրկին նավարկեց Միցիլիա՝ նպատակ ունենալով աշխարհագրային ջոկատ հավաքագրել և արշավել Հռոմի վրա<sup>100</sup>: Այս մասին քաջատեղյակ «Մասյաց աղավնին» տպագրում է իր հայրենակիցներին մի վերջին անգամ պատերազմելու կոչ անող Ջ. Գարիբալդու նամակները և նշում, որ Միցիլիայում պայքար սկսած հայրենասեր գորավարը ստեղծված նոր իրադրությունում կռվում է «Հռոմ կամ մահ» կարգախոսով: Ջ. Գարիբալդու արշավանքի կապակցությամբ Վիկտոր Էմանուել II-ը դատապարտող հայտարարություն է արել, բայց նրա անունը չի հիշատակել: Նա իտալացիներին հորդորել է համբերատար լինել՝ «խոստանալով որ երբ այն մեծ գործողութեան ժամանակը հասնի, ինքը պատրաստ է իսկոյն ձայնը հանելու»<sup>101</sup>:

Հավաստի տեղեկություններ տալով Ջ. Գարիբալդու նոր արշավանքի և կարգախոսի մասին<sup>102</sup>, «Մասյաց աղավնին» գրում է, որ Ջ. Գարիբալդին թագավորի հորդորն անտեսել է, իր կամավորներով շարժվել Մեսինա, Ասպրոմոնթե լեռան վրա ընդհարվել է գնդապետ Պալլավիչինիի ղեկավարած թագավորական զորքի հետ և պարտություն կրել<sup>103</sup>: Ճիշտ ներկայացնելով 1862 թ. օգոստոսի 29-ի Ասպրոմոնթեի կռիվը և Ջ. Գարիբալդու վիրավորվելն ու գերի ընկնելը<sup>104</sup>, «Մասյաց աղավնի» ցավով գրում է. «Իտալիան ազատողն ու Վիկտոր Էմանուելին ձեռքը տուողը այնքան վեհանձնությամբ, նոյն միջոցին նոյն թագաւորին գորացր ձեռքը գերի բռնուեցաւ խեղճութեամբ»<sup>105</sup>: «Մասյաց աղավնու» խմբագիր Գ. Այվազովսկին Ջ. Գարիբալդու պարտությունը և գերի ընկնելը համարում է «անակնկալ դիպված» և հավաստի ներկայացնում նրա բանտարկությունը Վարինյանո բերդում ու Սպեցիա կղզում<sup>106</sup>:

Ի տարբերություն շատերի, որոնք դրա հետևանքով «Իտալիոյ այժմու վիճակը անորոշ» էին համարում՝ «Մասյաց աղավնին» չի կորցնում հավատը Ջ. Գարիբալդու և նրա ձեռնարկած մեծ գործի նկատմամբ: Ըստ ամսագրի՝ դժվար է գուշակել, թե Ջ. Գարիբալդու անակնկալ ձերբակալությունը ինչ հետևանքներ կունենա իտալական պայքարի հետագա ընթացքի վրա: Չնայած դրան՝ պարբերականի կարծիքով տեղի ունեցածը «իտալական մեծ թատերգութեան չորրորդ արարածն» է, որը հինգերորդ արարում «աւելի փառաւոր կամ ահաւոր կերպով պիտի լուծուի վերջին կնճիռը»<sup>107</sup>:

<sup>100</sup> История Италии, с. 245; Дж. Канделоро. *Նշվ. աշխ.*, էջ 219, История XIX века, с. 287.

<sup>101</sup> «Մասյաց աղավնի», 1862, 1 օգոստոսի, թիվ ԺԵ, էջ 177:

<sup>102</sup> Տե՛ս նաև История Италии, с. 245; Дж. Канделоро. *Նշվ. աշխ.*, էջ 219–221:

<sup>103</sup> «Մասյաց աղավնի», 1862, 1 օգոստոսի, թիվ ԺԵ, էջ 177–178:

<sup>104</sup> Տե՛ս նաև История Италии, с. 245–246; Дж. Канделоро. *Նշվ. աշխ.*, էջ 222, История XIX века, с. 288.

<sup>105</sup> «Մասյաց աղավնի», 1862, 15 սեպտեմբերի, թիվ ԺԸ, էջ 214:

<sup>106</sup> Տե՛ս նաև История Италии, с. 246; Дж. Канделоро. *Նշվ. աշխ.*, էջ 222–223:

<sup>107</sup> «Մասյաց աղավնի», 1862, 15 սեպտեմբերի, թիվ ԺԸ, էջ 214:

1863 թ. պատմելով Կասպերա կղզում վերքերից ապաքինվող Ջ. Գարիբալդու մասին՝ «Մասյաց աղավնին» դարձյալ կրկնում է իր համոզմունքը. Ասպրունդների հաղթողը «հարկաւ հանգիստ պիտի չառնու՝ մինչև որ փառաւորագույն յաղթութեամբ մը իւր աղօտացեալ փառացր վրէժը չառնու»<sup>108</sup>:

«Մասյաց աղավնի» վստահությունն առ այն, որ մի օր անպատճառ Վենետիկն ու Հռոմը պիտի միավորվեն Բտալական թագավորությանը, գալիս էր Ջ. Գարիբալդու նկատմամբ ունեցած հավատից և իտալացիների ազատության ու միավորման բաղձալի փափագից: Ամսագիրը Ջ. Գարիբալդուն անվանում է «ոյուցազն», «Բտալիայի փրկիչ», «մեծ ազատարար», «հայրենիքի ազատության սիրով վառված զորավար», ով պատրաստ է հանուն Բտալիայի միավորման անել հնարավոր ամեն բան: «Մասյաց աղավնին» հավատում էր, որ իտալիացիներն անպայման հասնելու են իրենց նպատակին: Այս հարցում իր համոզմունքը երբեք չկորցրած իսրագիր Գ. Այվազովսկին դեռևս 1861 թ. իտալիական պետությունների մասնակի միավորումից հետո հավատում էր Բտալիական նոր թագավորության ամբողջացմանը: Նա չէր տարակուսում, որ նոր կազմավորված թագավորությունը հետզհետե հզորանալու է, մի օր անպայման հաղթելու է Ավստրիային, հաղթահարելու է Հռոմի պապի դիմադրությունը և համալրելու է եվրոպական «առաջնակարգ տերությունների շարքը»<sup>109</sup>: Մինչ Ջ. Գարիբալդու հռոմեական արշավանքը՝ Գ. Այվազովսկին հավատում էր, որ «Հռոմ քաղաքը՝ իբրև Բտալիոյ սիրտը՝ երբևիցէ պիտի միանայ իտալական թագավորության հետ և անոր մայրաքաղաքը պիտի լինի»<sup>110</sup>: Նույնիսկ հռոմեական արշավանքի անհաջողությունից հետո ամսագիրը չկորցրեց հավատը իտալացիների պայքարի նկատմամբ: 1863 թ. ամռանը, երբ Բտալիական թագավորությունում հարաբերական անդորր էր, «Մասյաց աղավնին» շարունակում էր հավատալ, որ «Բտալիա՝ պատերազմական հոգով լցուած, ազգային ազատութեան կրակովը վառուած»<sup>111</sup> սպասում է Հռոմի և Վենետիկի ազատագրմանը:

Ամսագրի դիտարկմամբ՝ իտալացիները մեծ հույսեր են կապում հատկապես 1864 թ. հետ և անպայման կձգտեն ձեռք բերել իրենց «երկու մեծամեծ ազատութիւնները ..., այսինքն՝ «Վենետիկն ազատեն Աւստրիոյ ձեռքէն և Հռոմը պապին տիրապետութենէն ու Գաղղիոյ պաշտպանութենէն: Աստուած չամբօցընէ»<sup>112</sup>:

1864 թ. իտալացիների հույսերը չարդարացան, նրանց հայրենիքի լիակատար միավորում տեղի չունեցավ, իսկ «Մասյաց աղավնու» սպասումները չիրականացան: Բայց դա ամենևին չխաթարեց ամսագրի հավատն առ այն, որ Բտալիան երբևէ միավորվելու է: 1864 թ.

<sup>108</sup> «Մասյաց աղավնի», 1863, 15 հունվարի, թիվ 1–2, էջ 27:

<sup>109</sup> «Մասյաց աղավնի», 1862, հունվար, թիվ Ա, էջ 27:

<sup>110</sup> «Մասյաց աղավնի», 1861, 1 սեպտեմբերի, թիվ ԺԷ, էջ 203:

<sup>111</sup> «Մասյաց աղավնի», 1863, 15 հուլիսի, թիվ 13–14, էջ 224:

<sup>112</sup> «Մասյաց աղավնի», 1864, 15 հունվարի, թիվ 1, էջ 18:

իտալացիներին սպասվող երկու մեծագույն ազատությունը «Մասյաց աղավնին» շարունակում է համարել Վենետիկը՝ ավստրիական, իսկ Հռոմը՝ Պիոս IX պապի աշխարհիկ իշխանությունից ազատագրելը և ֆրանսիական կայսգործի դուրս բերումը<sup>113</sup>:

«Մասյաց աղավնին», չդարձավ իր կանխատեսման իրականացման ժամանակակիցը, քանի որ 1865 թ. սեպտեմբերին ամսագիրը դադարեց լույս տեսնել: Իտալիայի միավորումն ավարտվեց 1866 թ. Ավստրիայի դեմ իտալապրուսական պատերազմի արդյունքում: Իտալիան այդ պատերազմում չնայած պարտություն կրեց, բայց դաշնակից Պրուսիան 1866 թ. հուլիսի 3-ին Սադովայի ճակատամարտում վճռական հաղթանակ տարավ: Հոկտեմբերի 3-ին Վիեննայում կնքված հաշտության պայմանագրով Վենետիկն անցավ Ֆրանսիային՝ պատերազմում պահպանած չեզոքության դիմաց, որը Նապոլեոն III-ը հանձնեց Իտալիային: Հռոմի միավորումը Իտալիայի հետ տեղի ունեցավ 1870 թ. ֆրանս-պրուսական պատերազմի ժամանակ, երբ ֆրանսիական կայսգործը Հռոմից դուրս բերվեց, որտեղ սեպտեմբերի 20-ին մտան Վիկտոր Էմանուել II-ի զորքեր և իտալական կամավորական ջոկատները, իսկ Պիոս IX պապը հրաժարվեց աշխարհիկ իշխանությունից: Հոկտեմբերի 2-ին անցկացված հանրաքվեի արդյունքում Հռոմը նույնպես միավորվեց Իտալիային և 1871 թ. դարձավ երկրի մայրաքաղաքը<sup>114</sup>: Իտալիայի միավորման անխուսափելիությունն ու անհրաժեշտությունը, որի մասին տարիներ շարունակ գրում էր «Մասյաց աղավնին», իրականություն դարձավ:

#### Եզրակացություն

«Մասյաց աղավնի» ամսագրի խմբագիր Գ. Այվագովսկին հայ հասարակական մտքի և պարբերական մամուլի պատմության մեջ այն եզակի խմբագիրներից է, ով ոչ միայն մեծ հետաքրքրություն է դրսևորել XIX դ. իտալական ազգային-ազատագրական պայքարի նկատմամբ, այլև այդ խնդրի լավագույն գիտակներից մեկը: Նա հանգամանորեն լուսաբանել է իտալացիների պայքարի ամբողջ ընթացքը՝ հիմք ունենալով եվրոպական մամուլի լրատվությունը: «Մասյաց աղավնու» հրապարակումների վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ դրանց հիմնական հեղինակ Գ. Այվագովսկին կառչած չի մնացել ստացված պաշտոնական լուրերից և իր լրատվության աղբյուրներից: Հայ ազգային պահպանողական հոսանքի գաղափարախոս խմբագիրն իր գրչակիցներից ումանց նման որքան էլ ջանացել է իտալացիների պայքարն արտաքուստ ներկայացնել անկողմնակալ և անաչառ, այնուամենայնիվ, չի թաքցրել իր համակրանքը իտալացիների ազատաբաղձության ու անկախության ձգտման նկատմամբ: Ամսագրի խմբագիրը համոզված էր, որ իտալացիների արդարացի պայքարը վաղ թե ուշ պսակվելու է հաջողությամբ, երկիրը միավորվելու է, իսկ Հռոմը դառնալու է պետության մայրաքաղաքը:

<sup>113</sup> Նույն տեղում, էջ 17:

<sup>114</sup> История Италии, с. 251; Д. ж. Канделоро. Նշվ. աշխ., էջ 418–424, История XIX века, с. 304; Е. Пристер. Նշվ. աշխ., էջ 406:

Ֆելիքս Մովսիսյան – պ. գ. դ., պրոֆ., Վանաձորի Հովհ. Թումանյանի անվան պետական համալսարանի պատմության ամբիոնի վարիչ: Գիտական հետաքրքրությունները՝ XVIII–XIX դդ. ամերիկյան, եվրոպական հեղափոխություններ, ազգային ազատագրական շարժումներ և դրանց վերաբերյալ հայ հասարակական մտքի ու պարբերական մամուլի գնահատական, արևմտահայ հասարակական կազմակերպություններ, մաստնության պատմություն: Հեղինակ է 4 մենագրության և 80-ից ավելի հոդվածի: felmov@mail.ru

## REFERENCES

- Berti D. Rossiya i ityanskie gosudarstva v period Rissorjimento. Per. s it. M., 1959 (In Russian).  
 Debidur A. Diplomaticeskaya istoriya Evropi 1815-1870, t. 2. Rostov-na-Dony, 1995 (In Russian).  
 Eritsyan A. Venetiki Mkhitareanq, Tiflis, 1883 (In Armenian).  
 Istoriya diplomatii. Sost. A Laktinov. M., 2009 (In Russian).  
 Istoriya Francii, t. 2. Otv. Red. A. Z. Manfred. M., 1973 (In Russian).  
 Istoriya Italii, t. 2. Pod red. K. F. Maziano. M., 1970 (In Russian).  
 Istoriya XIX veka, t. 5. Pod. Red. Lavissa i Rambo. M., 1938 (In Russian).  
 Istoriya mezhdunarodnogo rabochego i natsional'no-osvoboditel'nogo dvizheniya. M., 1962 (In Russian).  
 Kandeloro Drh. Istoriya sovremennoy Italii, t. 5. M., 1971 (In Russian).  
 Karinyan A. Aknarkner hay parberakan mamuli patmutyan, h. 1, Yerevan, 1960 (In Armenian).  
 Lurye A. Garibaldi. M., 1957 (In Russian).  
 Prister E. Kratkaya istoriya Avstrii. M., 1952 (In Russian).  
 «Masyac aghavni» (Teodosia), 1860, hunvar, tiv A, petrvar, tiv B, mart, tiv G, april, tiv D, mayis, tiv Ye, hunis, tiv Z, hoktember, tiv Zh, noyember, tiv ZhA; 1861, 15 hunvari, tiv B, 1 petrvari, tiv G, 1 marti, tiv Ye, 1 hulisi, tiv ZhG, 15 mayisi, tiv Zh, 1 hunisi, tiv ZhA, 15 hunisi, tiv ZhB; 1862, 15 hunvari, tiv B, 1 aprili, tiv E, 1 mayisi, tiv T, 1 hunisi, tiv ZHA, 15 hunisi, tiv ZhA, logostosi, tiv ZHYe, 15 septemberi, tiv ZhY; 1863, 15 hunvari, tiv A-B 15 hulisi, tiv ZhY, 1864, 15 hunvari, tiv 1 (In Armenian).

ЖУРНАЛ «МАСЬЯЦ АГАВНИ» («МАСИССКИЙ ГОЛУБЬ»)  
 ОБ ОБЪЕДИНЕНИИ ИТАЛИИ  
 (1860–1865 гг.)

ФЕЛИКС МОВСИСЯН

## Р е з ю м е

*Ключевые слова:* «Масьяц агавни», Г. Айвазовский, Италия, независимость, война, Дж. Гарибальди, К. Кавур, Виктор Эммануил II, Пьемонт, королевство, Венеция, Рим, объединение.

Итальянская национально-освободительная борьба XIX в. нашла широкий отклик в журнале «Масьяц агавни» («Масисский голубь»). Журнал издавался в Феодосии в 1860–1865 гг. под редакцией Габриэла архимандрита Айвазовского – видного представителя армянского национально-консервативного течения. «Масьяц агавни» был одним из немногих периодических изданий, проявивших подчеркнутый интерес к борьбе итальянского народа за свободу, независимость и национальное объединение. Весь ход борьбы итальянцев журнал освещал регулярно, проявляя достаточную осведомленность и приводя, в основном, достоверные данные, основу которых составляли многочисленные публикации в европейской прессе, официальные известия и сообщения. «Масьяц агавни» не ограничивался простым воспроизведением полученных новостей. На страницах журнала Г. Айвазовский публиковал также аналитические статьи, делал выводы и даже прогнозировал возможные последствия этой борьбы. В своих многочисленных публикациях он постоянно подчеркивал, что борьба итальянского народа против австрийского владычества является справедливой. По мнению редактора «Масьяц агавни», целью борьбы зажженных пламенем свободы итальянцев является свержение чужеземного ига, обретение независимости, сплочение вокруг Пьемонтского королевства и создание объединенного Итальянского государства. В этой борьбе периодическое издание особо выделяло роль короля Пьемонта Виктора Эммануила II, премьер-министра К. Кавура и героя итальянской борьбы Дж. Гарибальди. Журнал справедливо отмечал, что после присоединения Ломбардии и итальянских герцогств к Пьемонтскому королевству, итальянский вопрос полностью не был решен. Согласно «Масьяц агавни», итальянцы достигнут своей заветной мечты только в том случае, когда Венеция и Рим также будут освобождены и присоединятся к новому Итальянскому королевству. «Масьяц агавни» не сомневался, что объединение Италии рано или поздно произойдет. За несколько лет до окончательного объединения Италии Г. Айвазовский предвидел, что устремления итальянцев осуществятся, их родина объединится, приобретет могущество и станет одной из ведущих стран Европы.

*Феликс Мовсисян – д. и. н., проф., заведующий кафедрой истории Ванадзорского государственного университета им. Ов. Туманяна. Научные интересы: американские, европейские революции XVIII–XIX веков, национально-освободительные движения и их оценка в армянской общественной мысли и периодической печати, западноармянские общественные организации, история масонства. Автор 4 монографий и более 80 статей. felmov@mail.ru*

THE MAGAZINE “MASYATS AGHAVNI” (“THE DOVE OF MASIS”)  
ON THE UNIFICATION OF ITALY  
(1860–1865)

FELIX MOVSISYAN

S u m m a r y

*Key words: “Masyats Aghavni”, G. Ayvazovsky, Italy, independence, war, G. Garibaldi, K. Kavour, Victor Emmanuel II, Piedmont, kingdom, Venice, Rome, unification.*

The liberation struggle of the 19th century was widely reflected in the magazine “Masyats Aghavni” (“The Dove of Masis”). The magazine was issued in Theodosia in 1860–1865 under the editorship of Archimandrite Gabriel Ayvazovsky – one of the prominent representatives of Armenian national conservative current. “Masyats Aghavni” was one of the few periodicals which manifested stressed interest towards the struggle of the Italian people for their freedom, independence and national unification. The magazine elucidated the whole process of the struggle of the Italians manifesting enough awareness and presented mainly trustworthy data based on numerous publications, official news and information of various European press. “Masyats Aghavni” was not limited with the reproduction of the received information. In the pages of the magazine G. Ayvazovsky also published analytical articles, drew conclusions and even predicted the possible consequences of that struggle. In his numerous publications he always underlined the very fact that the Italian people’s struggle against the Austrian dominion was fair. According to the editor of “Masyats Aghavni”, the goal of the struggle of Italians, who were ignited by the flames of freedom, was to overthrow the foreign yoke, gain independence, unite around the Kingdom of Piedmont and create a united Italian state. In this struggle the periodical especially highlighted the roles of Victor Emmanuel II, King of Piedmont, Prime minister K. Kavour, as well as G. Garibaldi – the national hero of Italian struggle. The magazine fairly noted that the Italian problem had not been fully solved after the unification of the Kingdom of Piedmont, Lombardia and Italian dukedoms. According to “Masyats Aghavni”, Italians would achieve their cherished dream in case Venice and Rome were also liberated and united with the new Italian Kingdom. “Masyats Aghavni” had no doubt that the unification of Italy would sooner or later happen. Several years before the final unification of Italy G. Ayvazovsky foresaw that the aspirations of the Italians would come true, their homeland would be united, gain power and become one of the leading countries in Europe.

*Felix Movsisyan – Doctor of Sciences in History, Professor, Head of the Chair of History of Vanadzor State University after Hovh. Tumanyan. Scientific interests: American and European revolutions of the 18th–19th centuries, national-liberation movements and their estimation in the Armenian social thought and periodic press, Western-Armenian public organizations, history of Masons. Author of 4 monographs and over 80 articles. felmov@mail.ru*